

Duchovní souvislosti v utváření lidského organismu

Dvanáctá přednáška

Otázky výchovy a vyučování.

Rudolf Steiner

GA 218

Londýn, 19. listopadu 1922

Tělo časové, jeho význam pro životní epochy lidí. Způsob duševního života dětí až do sedmého roku, význam života dospělých pro nejbližší generaci. Vývoj člověka v druhé epoše života pomocí lásky k učitelům a k jeho vědění, dovednostem a úsudkům. Nevědomá otázka po osudu, po podstatě dobra a zla.

Antroposofie, jak jsem si dovolil charakterizovat ji zde v posledních dvou dnech, nechce být pouze teoretickým názorem, kterým se člověk přenáší přes neradostné, bolestné a nešťastné životní události, pomocí níž se může člověk uchýlit do mystického světa, nýbrž chce být něčím, co může zasahovat zejména do praktického života člověka. Antroposofie se musí stát praktickou životní záležitostí z toho důvodu, protože toto poznání ducha, o němž jsem hovořil včera a především, má přece vést ke skutečnému proniknutí, ke skutečnému nazírání do duchovního světa, které nevede jen pro sebe oddělený život, nýbrž které zasahuje do celého materiálního dění. Stojíme-li v životě vůči člověku, tak nemáme vůbec co činit jen s tím, co mohou vnímat na něm naše oči, co může pochopit z jeho řeči naše jazyková schopnost, co snad jinak můžeme přijmout jako zevní projevy obyčejným vědomím, ale máme co činit s duchovní spirituální bytostí, která v něm žije, se spirituální, nadsmyslovou bytostí, která neustále zasahuje do jeho hmotné organizace.

S oním poznáním, které si získáváme svým obyčejným smyslovým nazíráním a intelektem, jenž je spojen s tímto smyslovým nazíráním, nemůžeme přece nikdy mnoho o světě chápat. Lidé se sice oddávají ilusi, že se

jednou, až bude věda ještě „dokonalejší“, pochopí o světě více onou inteligencí, smyslovým nazíráním a experimentem, než v současnosti. Ale kdo může celý vztah člověka ke světu takto posuzovat, jako to vyplývá z obou přednášek, které jsem zde mohl přenést, ten ví, že se může smyslovým nazíráním a intelektem chápat jenom minerální říše. Již když se jedná o říši rostlinnou, musíme si ujasnit, že zákonitě zasahuje z vesmíru do světa rostlin něco mnohem jemnějšího než to, co mohou smysly a rozum pochopit. Ještě více je tomu potom u zvířecího, u animálního světa, nejvíce je tomu potom u člověka. Neboť rostliny (ty nejméně), zvířata a lidé jsou ve své fyzické organizaci takovými, že to, co v nich působí jako síly ve hmotě, působí tak, jako ideová magie. Kdo věří, že nějaký proces, který sledoval v laboratoři, by mohl tímž způsobem sledovat ve zvířecím a lidském organismu, ten se velice mýlí. Neboť skrze zvířecí a lidský organismus je čistě fyzikální proces začleněn do ideové magie. V člověku pak chápeme něco, když tuto ideovou magii prohlédáme, když jsme tedy s to člověka takto posuzovat, že v něm jaksi hledíme skrze jeho materiální děje na to, jak je v něm neustále činné spirituálno.

K hlubšímu pohledu do takové spirituální magie může člověk přijít těmi poznatky, o nichž jsem včera a především hovořil. Mohl jsem předvést, že první stupeň tohoto poznání ukazuje člověka tak, že má vztah ke světu nejen v současném okamžiku, nýbrž že se může přesunout do onoho životního věku, který prodělal od svého pozemského zrození. Můžeme se přesunout zpět do doby, kdy jsme byli ve stáří osmnácti, patnácti let a prožíváme, co jsme tehdy prožili nejen ve stínovité vzpomínce, prožíváme to tak, že v tom vězíme s intenzitou a silou, jak jsme vtom vězeli tehdy. Stáváme se opět patnáctiletými, osmnáctiletými atd. Proděláváme v sobě tuto duchovní metamorfózu. Tím jsme ale s to vnímat v člověku druhý organismus, jemný organismus, který lze nazvat éterickým, protože nemá žádnou váhu jako prostorové tělo, jsme s to vnímat takovýto jemnější organismus. Tento jemnější organismus je ale organismem časovým. Člověk má najednou ve svém celkovém zření na sobě vše to, čím se tento éterický organismus stává děním v čase. Ale člověk ví, že má tento organismus na sobě a poznává, že se nachází v tomto jemnějším organismu časovém tak, jak se nachází jinak v organismu fyzickém.

Pozorujeme-li například, že člověk trpí určitou bolestí hlavy, můžeme říci, že snad vyléčení dosáhneme vycházejíce z nějakého vnitřního orgánu těla, že vůbec nemůžeme uskutečnit vyléčení pouze vzhledem k hlavě, nýbrž se zaměříme na nějaký orgán, který leží daleko od hlavy. V prostorovém

organismu, který na sobě nosíme, souvisí vše navzájem, ale tak je tomu také s éterickým časovým organismem, který je zvláště čilým v nejranějším dětském věku člověka, který je ale v pohybu po celý život a v němž jsou síly, které působí například takto: Předpokládejme, že někdo má jako pětatřicetiletý člověk možnost vykročit vstříc nějaké nové životní situaci. Jestliže je tak vyspělý, že tuto novou životní situaci zvládne, takže je schopen vykonat to správné, tak si může uvědomit, že se kdysi jako dvanáctileté, jako osmileté dítě naučil tomu nej důležitějšímu z toho, co mu poskytuje možnost se nyní rychle vpravit do nastalé situace. Jistá radost vyzařuje v pětatřiceti letech z toho, co přistoupilo v osmém nebo dvanáctém roce k dítěti působením vychovatele, učitele, protože to, co se v osmi nebo deseti letech děje v lidském éterickém těle působením vychovatele při vyučování, působí právě tak, jako orgán, který leží daleko od hlavy, působí na uzdravení hlavy, když léčíme. Tak působí ten prožitek ze šestého nebo dvanáctého roku v pětatřiceti letech i později a způsobuje radostnou náladu nebo depresi. Celé životní rozpoložení člověka je ještě v nejpozdnějším stáří závislé na tom, co vychovatel vytváří v éterickém těle člověka, tak jako je jeden orgán lidského těla prostorového závislý na druhém orgánu. Když si toto uvědomíme, potom si musíme říci: Ono poznání, které vzchází z nazírání, jak se toto éterické tělo vyvíjí, jak jeho jednotlivé skutečnosti spolu souvisí, toto poznání může teprve dát správný podklad pro výchovné působení na člověka. Když toto, co jsem právě vyslovil, domyslíme správně do konce, potom si řekneme, že jako se malíř nebo jiný umělec musí naučit technice svého umění, tak je nutné pro vychovatele, pro učitele, aby si osvojil určitou techniku výchovy, která je tu míněna v nej ideovějším smyslu. Jako malíř musí pozorovat svým způsobem formy nikoli jako laik, jako musí pozorovat barvy, jejich souznění nebo jejich disonanci, jako musí získat z tohoto pozorování to, co potom ústí do zacházení s barvami, do zacházení s pastelkami, jako si musí osvojit něco, co působí jeho celým člověkem, co spočívá v možnosti, že může správně pozorovat, tak musí vychovatel nebo učitel umět zhodnotit, co poskytuje pozorování toho, co pracuje v člověku spirituálně a co činí celý běh jeho života organickou jednotou. Neboť výchova nemůže být vědou, výchova musí být uměním. K umění si musíme osvojit zaprvé vlastní dar pozorování, za druhé si musíme osvojit zacházení s tím, co máme činit při ustavičném pozorování, při ustavičném boji s látkou. Tak je spirituální věda, jak je tu míněna, antroposofická duchovní věda tím, co může dát základ pro skutečné, opravdové vychovatelské umění.

Výchova je uměním ještě v jiné souvislosti. Má-li být skutečně silná, tak se musí správným způsobem pěstovat to, co se má v člověku z nehlubšího nitra vyvinout jako dětství. Vychovatelské umění musí naprosto posuzovat dítě tak, že mu připadá, jakoby mu bylo svěřeno božsko-morální poslání. Jen to, co nás jako vychovatele nebo učitele vnitřně morálně pozvedá při výchově, co proniká naše vychovatelské jednání jako náboženská úcta, poskytuje onu sílu, pomocí níž jsme s to působit vedle dítěte tak, že všechny vlohy, které v něm spočívají, jsou v něm rozvíjeny. Jinými slovy - každá výchova a výuka musí být sama morálním jednáním, musí vzcházet z morálních impulsů. Tyto morální impulsy musí být používány na takto uzpůsobené poznání a pozorování člověka, jak jsem to právě charakterizoval.

Máme-li toto na zřeteli, pak ovšem vidíme, jak má člověk ve svém životě vyznačeny mnohem zřetelnějším způsobem jisté životní úseky, než se obyčejně míní. Obyčejně se zevním způsobem vidí například to, že člověk, když je přibližně v sedmém roce, dostává druhé zuby. Mnohdy se sleduje, jaké tělesné stavy doprovázejí tuto výměnu zubů, ale nevidí se přesněji, jaká proměna se děje s člověkem během této výměny zubů. Ten, kdo umí správně posuzovat, jakým byl člověk před sedmým rokem

a jaký je potom, ten vidí, že se po tomto sedmém roce vyvíjejí z hlubin lidské bytosti síly, které byly předtím hluboko skryté v organismu. Nahlížíme-li na věc správně, potom si musíme totiž říci toto: Výměna zubů není jen jednorázovou náhlou událostí v lidském životě. Výměna zubů, která nastupuje v sedmém roce, která se sice neopakuje, je ovšem událostí, která se připravuje celý život od prořezávání prvních zubů až k jejich výměně. V té době působí v lidském organismu mocné síly, které nakonec vedou k prořezání druhých zubů. Ve výměně zubů je jen zakončující proces pro to, co působí v celém prvním životním úseku dítěte. Dítě už během celého dalšího života nedostane další zuby. Co to znamená? To znamená, že dítě vyvíjelo ve svém fyzickém organismu až do sedmého roku síly, které potřebuje, než dostane druhé zuby, ale pak je již nepotřebuje pro svůj fyzický organismus, neboť žádná další výměna zubů nepřijde. Co se stane z těchto sil?

Tyto síly opět nacházíme, můžeme-li pohlížet nadsmyslovým poznáním na změnu duševního života dítěte mezi výměnou zubů a pohlavní zralostí, tento duševní život se stává jiným. Včleňuje se do duše jako jiný duh paměti. Dítě se zaměřuje jinak na své okolí. Když umíme duchovně, spirituálně, ne pouze fyzicky pozorovat, potom se ukazuje věc takto: To, co vidíme v duši dítěte přibližně od sedmého do čtrnáctého roku, to bylo předtím v jeho fyzickém

organismu jakousi činností, která jedním svým článkem souvisí s výměnou zubů a která způsobuje ještě mnohé jiné děje v lidském organismu. Ta nyní v sedmém roce přestává působit fysickým způsobem a počíná působit duševně. Lze tedy říci: Chceš-li posuzovat to, co jako zvláštní síly působí v duševnu dítěte mezi výměnou zubů a pohlavní zralostí, tak musíš pohlížet na to, co se děje v dítěti fysicky od jeho narození až do výměny zubů Tady pracují duševní síly, které se projevují ve fysickém organismu jakožto duševně-duchovní. A následek toho je, že dítě, když se správně pozoruje jemným, nikoli hrubým pozorováním, se jeví být zcela smyslovým orgánem, nejvíce pokud je ještě kojencem, ale pak také jistým způsobem až do výměny zubů. Jakýmsi jemným způsobem, řekl bych, je dítě takovým hmatajícím okem. Jako oko, když vidí kolem sebe předměty, vnitřně napodobuje, co je venku, takže člověk má vnitřní obraz o tom, co představují předměty venku, jako má oko vnitřní obraz, tak má dítě ve svém nejranějším životním věku sice řádný obraz toho, co vidí, ale má jiné jeho vnímání. Dítě je zcela smyslovým orgánem, smím-li se tak vyjádřit. Vyslovil bych to názorně takto: My jako dospělí lidé máme svou chuť na jazyku, na patře; dítě - kojeneček, jak nám ukazuje spirituální věda, má náběh chutí v celém organismu, je zcela orgánem chuti. Je také ještě zcela orgánem čichu a v jistém smyslu vnitřním orgánem hmatu. Má svou celou organizaci jakožto přirozenost smyslů a tato přirozenost smyslů vyzařuje do celého dětského organismu. Proto je dítě až do sedmi let založeno tak, že vše, co se děje v jeho okolí, vnitřně napodobuje a podle toho sebe sama rozvíjí. Kdo pozoruje dítě oním smyslem, který je jemněji organisován, je s to poznávat současně duchovně-vědecky, jak dítě každé gesto, které učiní ten, koho ve svém okolí vztahuje na sebe, vnitřně napodobuje a chce je samo vyjádřit, jak dítě zcela žije v tom, co činí lidé v jeho okolí. Ten vidí, jak je dítě až do výměny zubů napodobující bytostí. Z tohoto napodobování vyplývá, co je nejpodstatnějším darem pro první životní věk dítěte. Z toho vzniká lidská řeč, která spočívá jedině na tom, že se dítě vžívá do toho, čím jsou lidé kolem něj a co konají, a vytváří řeč napodobováním, přizpůsobujíc se vnitřně tomu, co se děje v jeho okolí. Nemůžeme proto, stojíme-li jako vychovatelé vedle malého dítěte v jeho první životní epoše, nemůžeme jinak, než počítat s tímto napodobujícím principem jako s tím nej důležitějším ve výchově. Musíme si potom říci, že můžeme zcela malé dítě vychovávat jen tím, že v jeho okolí zařizujeme ony činnosti a děje, které má dítě napodobovat, aby se stalo silným na duchu, duši a těle. Neboť to, co se včleňuje nejen jeho duchu a jeho duši, nýbrž také jeho tělu, jak se vnitřně orgány zesilují, to zůstává jako určitá konstituce po celý

život. Jak se chovám vedle dítěte před jeho čtyřmi lety, to dítě nese sebou ve svém životě až do svého šedesátého roku, takže mé chování vedle něho pociťuje v daleko pozdním věku jako svůj osud.

Můžeme to osvětlit asi tímto příkladem. Lidé přicházejí k někomu, kdo má co činit s takovými věcmi, a říkají mu například: „Ach, mé dítě bylo vždy hodné, neučinilo nikdy nic nesprávného, a nyní toto mé dítě propadá strašně nepravosti!“ Tážeme-li se podrobněji, dovídáme se, že ukradl matce peníze. Jsme-li v těchto věcech zběhlí, tážeme se dále, jak staré je dítě, a dovídáme se, že je mu pět let. Působí v něm ještě napodobující princip. A pak se člověk dozví, že dítě každý den vidělo, jak matka bere ze skříně peníze - čili to dítě napodobuje, nemá ještě vůbec žádný impuls dobra a zla, nýbrž má jen impuls činit to, co se dělá v jeho okolí. Pokud věříme, že něco u dítěte pořídíme příkazy a vysvětlováním, co je dobré a zlé, pak se oddáváme největší iluzi. To, čemu chceme dítě naučit, dosáhneme jedině tím, že před něj postavíme nějaký příkladný obraz toho, co může dítě napodobit. To jde až do myšlenek. Oh, mezi vychovatelem a dítětem je jemná vnitřní duchovní souvislost! Měli bychom se sami v blízkosti dítěte přičinit o to, chovat jen takové myšlenky a pocity, které může dítě vnitřně jako myšlenky a pocity napodobovat. Neboť hleďte, dítě je právě duševně zcela smyslem, a vnímá do nejjemnějších záchvěvů, o nichž se našim smyslům dospělých lidí vůbec nesní. Vnímá to, co se děje v jeho okolí.

Když dítě prodělalo výměnu zubů, staly se ty síly, které předtím hluboce tkvěly v jeho fyzickém organismu, silami duševními. Zatímco předtím bylo dítě oddáno svému okolí, nyní může stát jako duše vůči duši v takovém pociťování, které stojí proti pouhému napodobování a podrobování se samozřejmé autoritě. Máme vskutku to, že bychom se zcela chtěli spojit s okolím a zcela se tomuto okolí oddávat. To je, řekl bych, fyzický protiobraz náboženského cítění. Náboženské cítění se v duchu oddává duchu, dítě se oddává svým tělem svému fyzickému okolí. To je fyzický korelát, fyzický protiobraz náboženského cítění.

Když dítě překročí sedmý tok, potom se neoddává svým tělem svému fyzickému okolí, nýbrž svou duší určité duši. Učitel se objevuje po jeho boku a je pro dítě nutné, aby vidělo učitele jako pramen všeho, co je pro ně dobrem a zlem, aby nyní právě tak dalo velice na to, co učitel říká a co na něm vychovává, jako dříve dalo na gesta a vnější činnost v okolí. Nyní vystupuje u dítěte asi mezi sedmým a čtrnáctým rokem silný sklon oddávat se samozřejmé autoritě, takže se dítě chce stát takovým, jako je jeho autorita. Láska k této samozřejmé

autoritě, poslušnost vůči ní, to je nyní právě tak principem, jako bylo dříve napodobování.

Kdo jako já na počátku devadesátých let napsal „Filosofii svobody“, u toho byste se asi nenadáli, že zde bude vystupovat pro nějaký neoprávněný princip autority. Co míním, je ale to, že je jakoby přírodním zákonem v lidském životě, když musí člověk přibližně mezi sedmým a čtrnáctým rokem stát vůči učiteli, vychovateli tak, že pro něho neplatí intelektuálně: „to je dobré“, „to je pravda“, „to je zlé“, „to je falešné a ošklivé“, nýbrž pro něho platí: „to je dobré, protože učitel to shledává dobrým“, „to je krásné, protože se to učiteli líbí“. Všechna světová tajemství musí přicházet k dítěti oklikou přes milovaného učitele nebo vychovatele. To je princip lidského vývoje přibližně mezi sedmým a čtrnáctým rokem. Takže můžeme říci, že dítě je ve své první životní epoše pronikáno zbožnou oddaností vůči okolí, což je usazeno do fyzická. Dítě je pronikáno od výměny zubů až do pohlavní zralosti estetickým pojmáním okolí proniknutým láskou. Požaduje, aby se mu líbilo to, co před ně staví učitel, vychovatel, a aby se mu nelíbilo to, od čeho ho chtějí tito odvrátit. To, co má výchovně působit v tomto životním věku, to má vejít do vnitřního nazírání. Tak musíme říci, že učitel a vychovatel musí být pro první životní epochu zářným příkladem v jednání, v druhé životní epoše mají být autoritou v nejušlechtlejším smyslu, samozřejmou autoritou, jíž mohou být svou bytostí, svým charakterem. Potom nosíme jako učitel v sobě to, čím se dítě vedle nás, řekl bych, správným způsobem vychovává samo. Nej důležitější v sebevýchově je morální výchova. O té počnu hovořit hned poté, až se první část přeloží.

Lze říci, že je dítě do svého sedmého roku zcela smyslovým orgánem, tak musíme na ně pohlížet po výměně zubů po sedmém roce tak, že princip smyslového pojmání vystoupil již na povrch lidské organizace a stáhl se z nitra. Ale u dítěte je ještě tomu tak, že smyslové dojmy nemohou ještě zasahovat do smyslových orgánů pořadajíce a regulujíce. Tak vidíme, že dítě od výměny zubů k pohlavní zralosti má na sobě to, že chce být svou celou smyslovou organizací duševně oddáno, že se ale ještě z nitra navenek svou vůlí neúčastní na této smyslové organizaci. Účastnit se z nitra na své smyslové organizaci, to činí intelektuální lidé. Vlastně jsme teprve potom správně způsobilí k tomu posuzovat svět podle intelektu. Intelektuálně posuzovat, znamená usuzovat osobně, usuzovat z vnitřní svobody. To si osvojujeme teprve tehdy, když jsme vstoupili do epochy pohlavní zralosti, To ale činí nutným, abychom dítě školou povinné, tedy od výměny zubů do pohlavní zralosti, nevychovávali intelektuálním způsobem, abychom je také nevychovávali morálně-

intelektuálně. Dítě chce v prvních sedmi letech života mít před sebou v zevní smyslové skutečnosti to, co může napodobovat. Dítě chce potom po sedmém roce slyšet od své výchovatelské autority, co může činit a co nemůže činit, co má pokládat za pravdivé nebo co nemá pokládat za pravdivé, za nesprávné atd.

Ale mezi devátým a desátým rokem se počíná v dítěti probouzet něco mimořádně důležitého. Vychovatel, který je skutečně pozorovatelem člověka, ví, že dítě někdy mezi devátým a desátým rokem zcela zvlášť silně něco potřebuje. Dítě sice nemá intelektuální pochybnosti, ale má jakýsi vnitřní neklid. Má něco z toho, co je jakousi vnitřní otázkou, řekl bych, otázkou kladenou dětským způsobem o osudu, co neumí vyslovit, co také nepotřebuje ještě vyslovit, ale pociťuje to polosnivě, polovědomě. Máme jen správným pohledem vychovatele nahlédnout, jak se děti právě blíží k tomuto životnímu věku. Vědí přesně, že chtějí od vychovatele, k němuž vzhlížejí s láskou, něco zcela zvláštního. Nemůže se jim to obyčejně zodpovědět tak, že bychom jim odpověděli nějakou intelektuální otázkou. Jedná se spíše o to, aby se právě v tomto životním věku vytvářel zvlášť intenzivní a intimní vztah důvěry, abychom v dítěti vyvolali mínění, že k němu v tomto životním věku zcela zvlášť hovoříme, že jsme k němu zcela zvlášť milí. V tomto přijímání lásky, v tomto pojmání důvěry k vychovateli spočívá zodpovězení otázky o životě, která má pro dítě nade vše největší význam.

V čem spočívá tato otázka? Jak řečeno, dítě ji nevyslovuje rozumem, klade ji citem, celým podvědomým člověkem. Ale my ji můžeme formulovat, dítě ji neformuluje. Tu musíme říci: Až k tomuto věku života přijímalo dítě naivně a bez dalšího autoritu vychovatele. Nyní v něm procitá potřeba pociťovat dobro a zlo nějakým novým způsobem, tak jakoby ve světě existovaly jakožto síly. Až dosud vzhlíželo dítě jaksí k vychovateli. Nyní by chtělo pohlížet skrze vychovatele a říct si, že tento vychovatel není jen člověkem, který tu říká, co je dobré a zlé, nýbrž tento vychovatel to říká, protože je poslem ducha, poslem Boha, on to zná z vyšších světů. Jak řečeno, dítě si to neříká rozumem, ale cítí to. A jako zvláštní otázka, která se také vynořuje citově, ta člověku ukazuje, že to a to se hodí pro toto dítě. Tak se skutečně ukazuje: pravdivé nebo nesprávné, to, o čem se říká, že je to dobré nebo zlé, má své kořeny v něčem hlubším. Potom dítě pojme novou důvěru.

To je ale oním okamžikem, kdy se může s morální výchovou přijít k něčemu jinému, než k pouhému napodobování nebo k tomu, že o něčem říkáme, že je to zlé nebo dobré. Tento časový mezník mezi devátým a desátým

rokem je ten, kdy se může začít dítěti obrazným způsobem (neboť je zcela oddáno svým smyslům bez intelektu) předestírat morálnost. Musíme vůbec v celém období školní docházky mezi výměnou zubů a pohlavní zralostí vychovávat dítě obrazně, pomocí obrazů, skrze obrazy pro všechny smysly. Neboť i když není již zcela smyslem, tak přece jen žije ve svých smyslech, které se nyní projevují na jeho tělesném povrchu. Jako máme vychovávat dítě od sedmi nebo šesti let všeobecně čtením a psaním, to zvláště rozvedu zítra ve večerní přednášce. Nyní bych chtěl přistoupit k morální stránce výchovy.

Když dítě dosáhne tohoto mezníku mezi devátým a desátým rokem života, potom smíme začít podávat mu obrazy, které především podněcují jeho fantazii, obrazy dobrých lidí, obrazy takových lidí, které v něm vyvolávají cit, sympatii s tím, co tito lidé činí. Povšimněte si, neříkám, že máme dítěti přednášet mravní ponaučení, neříkám, že máme přistupovat k intelektu s mravním úsudkem. Musíme přistupovat k estetice, fantazii. Musíme probouzet zálibu či odpor vůči dobru či zlu, vůči právu či nepravu, vůči vznešeným věcem, vůči mravnímu činu, nebo také vůči tomu, co ve světě přináší vyrovnání pro nesprávná jednání. Jestliže jsme dříve měli postavit sebe samy před dítě, abychom byli mravním regulátorem, tak máme nyní připojovat obrazy, které již nepůsobí na nic jiného, než na fantazii, jež se vyžívá ve smyslové bytosti. Tak má dítě až k pohlavní zralosti přijímat moralitu jako cítění. Má se stát pevným v citovém úsudku: „To je něco, s čím sympatizuji, to je něco, k čemu mám antipatii“. Sympatie k dobru, antipatie ke zlu. Sympatie a antipatie, citové úsudky mají tvořit základ pro morální věci.

Pohlížíme-li na to tak, jak jsem to vyličil, že lidské časové tělo je organismus, v němž vše souvisí, potom si řekneme: Záleží na tom, aby se ve správnou dobu učinilo pro dítě to správné. Nemůžete přimět rostlinu, aby rostla tak, že by hned rozkvetla. Utváření květu, to musí nastat později. Nejprve musíte pečovat o zakořenění rostliny. Kdybyste chtěli přivést kořen ke květu, činili byste nesmysl. Kdybyste chtěli dítěti mezi výměnou zubů a pohlavní zralostí vštěpovat intelektuálně formulované morální úsudky, bylo by to tak, jako byste chtěli kořen rostliny učinit květem. Musíte nejprve pěstovat zárodek, kořen, to je moralitu vcítění. Pěstovalo-li dítě moralitu v cítění, potom procitne po pohlavní zralosti v inteligenci. Potom pokračuje samo to, co mělo v citu po výměně zubů a po pohlavní zralosti skrze pohlavní zralost až k vnitřnímu vývoji. Potom může v něm samém procitnout morální, intelektuální úsudek. A to je pro život něčím tak důležitým, že na tom musí být založena celá morální výchova! Jako nemůžete kořen rostliny učinit květem, nýbrž musíte čekat, až

kořen vyroste a rostlina posléze rozkvetne, rozvine se, tak musíte jaksí pěstovat morální kořen v citovém úsudku, v sympatii pro morální činy. Potom musíte nechat člověka, aby vlastní silou lidské bytostné podstaty samé vynesl svůj cit do intelektu. Potom má člověk z toho hluboké vnitřní uspokojení, že vněm v pozdějším životě nežijí pouze vzpomínky na to, co mu vychovatelé říkali, že je něco morálně správné nebo nesprávné, nýbrž prožívá s vnitřní radostí, která s vnitřní silou vyplňuje jeho celý duševní život tak, že sám procitl ve správné době svobodně k morálnímu úsudku. Že dítě nevychováme otrocky k nějakému morálnímu zaměření, nýbrž že toto morální zaměření připravujeme, takže samo vyraší z duševní bytostné podstaty člověka, která svobodně roste, to vyzbrojuje člověka současně ne pouze morálním úsudkem, nýbrž morální silou. A to je to, co nás stále znovu a znovu přivádí k tomu, když usilujeme o spirituální základ výchovy, abychom vyvíjejícímu se člověku podali vše správným způsobem a v pravou dobu.

Nyní se mě zeptáte: „Ano, mám-li dítě vychovávat tak, abych mu vštípil morálně citový úsudek mezi výměnou zubů a pohlavní zralostí, a nikoli tak, abych mu dával příkazy, abych apeloval na jeho intelekt, na co mám tedy potom apelovat?“ - Ano, onen vztah authority, ten vede k tomu nepostižitelnému mezi vychovatelem a dítětem! A to chci nyní ozřejmit příkladem. Mohu chtít dítěti něco vštípit obrazně o nesmrtelnosti lidské duše, vštípit obrazně, nikoli vědecky. Věda tu vlastně pro dítě až k pohlavní zralosti není. Musím přírodu a ducha spojit v jedno a říkám dítěti asi toto, co ztvárňuji do uměleckého obrazu: Pohled, zde je kukla motýla, motýl vylézá z kukly. Jako motýl vylézá z kukly, tak i duše z lidského těla, když lidské tělo propadá smrti. - Tím povzbuzuji jeho fantazii, přináším živoucí morální obraz před jeho duši. To mohu učinit dvojím způsobem. Mohu si říci: „Jsem zralý vychovatel, strašně chytrý, dítě je malé, strašně hloupé, a protože se dítě ještě nepozvedlo k mé výši, tak formuji pro ně obraz. Obraz vytvářím s pocitem, že vím, že pro mne to nemá žádnou cenu, ale ztvárňuji to pro dítě.“ Když si toto říkám a s takovým smýšlením chci dítěti obraz podávat, tak to v jeho duši nepůsobí, vychází to opět ven právě tak, jako to do dítěte vstoupilo, neboť jsou to nepostižitelné věci, které působí mezi vychovatelem a dítětem. Říkám-li si ale: „Nejsem vlastně o mnoho chytrější než dítě, nebo snad je dítě v podvědomí mnohem chytrější než já. Mám-li vůči dítěti úctu a vzhledem k tomuto obrazu si říkám, že jej nevytvářím sám, nýbrž sama příroda ve vylézajícím motýlu staví před nás obraz, věřím s toužou intenzitou tomuto obrazu, jak tomu má věřit dítě. Mám-li v sobě tuto sílu vlastní pevné víry, potom se usazuje obraz v duši dítěte, potom

působí ony věci, které nespočívají v hrubě postižitelném světě, nýbrž které žijí v jemnějším světě mezi vychovatelem a dítětem.”

To, co se takto nepostřehnutelně odehrává mezi vychovatelem a dítětem, to nahrazuje bohatě vše to, co by chtělo přejít jako intelektuální nauka z učitele na dítě! Dítě dostane takto příležitost svobodně se vyvíjet vedle učitele. Učitel si říká: „Žiji v okolí dítěte, musím navodit takové příležitosti, jimiž se dítě vychovává co možno nejvíce samo. Ale potom musím také takovým způsobem vedle dítěte stát, abych se necítil povzneseným, nýbrž jen jako člověk, který je o pár let starší.“ Vždyť člověk se nestane vždy (zde je to míněno jen relativně) chytřejším, tedy se nepotřebuje vůbec nad dítě povyšovat, nýbrž má být jen pomocníkem při vývoji dítěte. Neboť máme-li rostlinu pěstovat jako zahradník, tak neposunujeme přece proud šťáv, který jde od kořene ke květu, nýbrž upravujeme okolí kolem rostliny tak, aby se mohl proud šťáv rozvinout. Tak nesobeckými musíme být jako vychovatelé, aby se mohly vnitřní síly dítěte rozvinout, potom se staneme dobrými vychovateli a potom se bude moci dítě správným způsobem vyvíjet.

Vyvíjíme-li takovým způsobem v člověku morálno, potom se vytváří, tak jako u rostliny, jedna část po druhé. Nejprve morálno právě tak, jak to odpovídá lidské přirozenosti tím, že se projevuje v napodobujícím lidském organismu. Tu se toto morálno jaksi zpevňuje vylíčeným způsobem, aby měl člověk později v životě také potřebnou vnitřní sílu udržovanou fyzickým organismem, aby byl v moralitě jistý, jinak může snadno ochabnout vlivem fyzického organismu, zeslábnout, a morální úsudek může mít dobrý, ale není s to se podle něj řídit. Když byl vzor v první dětské epoše silný a intenzivně působivý, vytváří se morální pevnost. Uchopily-li se mezi výměnou zubů a pohlavní zralostí správným způsobem síly sympatie a antipatie pro dobro a proti zlu, potom má člověk později morální oporu, která ho povznáší vůči těm či oněm depresím, jež ho odrazují od toho, co je pro moralitu nutné. On vytvořil ve svém organismu jakožto napodobující bytost to, co je nutné pro jeho duši, vytvořil to takovým způsobem, jak jeho cit pro morálku, jeho cítění, jeho sympatie a antipatie byly pěstovány v druhé lidské životní epoše. V třetí životní epoše ve svobodném lidském vývoji pěstovaném ze života pro ducha procitá morální usuzování v intelektu, jako procitá rostlina ke květu a k plodu slunečním světlem. V duchu se moralita upevňuje jen tehdy správně, když to, co se v těle a duši pro moralitu připravovalo, procitá v životě svobodně, jako svobodně procitá květ a plod rostliny slunečním světlem.

Potom ale, když se v člověku vyvine moralita tak, že člověk je jaksí sám ve své vnitřní svobodě respektován, potom se spojuje s nitrem člověka morální impuls tak, že člověk může skutečně pociťovat, že je to něčím, co k němu náleží. A cítí se potom ve svých morálních silách, ve svém morálním působení, jako se cítí tělesně v krevním oběhu, ve svých růstových silách. Jako musí pohlížet na přirozený život tak, že k němu náleží, že pulsuje jeho celým tělem až do povrchu kůže a proniká ho silou, tak cítí moralitu, protože ji v sobě samém správně vyvinul. A co z toho vychází? Potom si člověk uvědomuje, že není-li morální, pak se cítí zmrzačený. Jako říkáme vůči svému fyzickému tělu, že schází-h mi úd, pak se cítím zmrzačený, tak se učíme říkat na základě uvedeného morálního vývoje, že nejsem-li naplněn moralitou, neproniká-li mým vnějším jednáním moralita, jsem zmrzačeným člověkem.

Založit na základě dobře vedené výchovy toto jako úsudek v člověku, že je zmrzačeným člověkem, není-li morální, to je nejsilnější morální podnět, který se může v člověku vůbec vyvinout. Neboť je třeba jen vyvinout člověka správným způsobem, potom chce být člověkem celým. Potom ale, když se takto vyvíjí, že chce být celým člověkem, potom vychází zcela z něj, že právě k němu samému přichází moralita, a potom vyvíjí také vnitřní náklonost k duchovnu v člověku. Vidí v sobě, co prostupuje svět jako dobro právě tak působící, jak vidí působit přírodní síly ve svém těle. Potom chápe, chce-li se mu snad obrazně říci: Ano, tu leží podkova, železo zformované to tvaru podkovy. Tu přijde někdo a řekne, že této podkovy se může použít jako magnetu, neboť má vnitřní síly! Pak ale přijde jiný, který řekne: železo jako železo, na to nic nedám, použiji tuto podkovu na okování koně. - Ano, hleďte, tak asi jako tento posledně zmíněný je ten, kdo nemůže dospět různými vývojovými pochody života k tomu vidět v celém člověku duchovno. Ten z těchto dvou, který pohlíží jen na vnějšek, který nehledí na to, co v člověku vládne a tká spirituálně, ten je takovým člověkem, který používá podkovovitého magnetu pro okování koně. To znamená, není vychován pro správný životní pohled a pro rozvinutí správných sil v životě. To bude nejsilnějším podnětem také v sociální sféře, když to bude ve spirituálním smyslu uchopeno, pročitěno a převedeno do vůle.

Nu, stojíme dnes pod znamením sociální otázky. Tato sociální otázka má zajisté své plné oprávnění a byl bych šťasten, kdybych o ni mohl říci více, ale můj čas hovořit končí. Ještě jen krátce chci říci toto. Sociální otázka má mimořádně mnoho stránek a mnohého bude zapotřebí, abychom se přiblížili ke všem jednotlivostem této sociální otázky tak, aby vzniklo to, co si člověk, který je nezaujatý, přece jen musí vyvolit pro budoucnost lidí jakožto

přebudování sociálního života. Ale vše to, co snad vymyslíme a také prakticky můžeme zavést jako zevní instituce, co jinak vymýšlíme v čistých schématech, která dnes existují o sociálním životě, to připadá tomu, kdo vidí moralitu ve světle spirituální, tak, že si řekne: Zabývat se sociální otázkou bez otázky morální je podobné, jako bychom měli místnost bez oken, a chtěli v ní hledat předměty, aniž si rozsvítíme.

Sociální otázka může být posunuta do správné roviny úsudku skutečným uchopením otázky morální. Kdo pozoruje život v jeho celé souvislosti, ten si musí říci, že morální otázka je světlo, které musí osvětlovat sociální život, má-li sociální otázka ve smyslu lidsky pravdivém dospět k tomu, co se nazývá náboženskostí. Proto je především v sociálním vztahu nutné, aby si člověk dnes získal stanovisko k morální otázce. Myslím, že bylo snad možné ukázat, že to, co dnes nazývám spirituální vědou, antroposofickou duchovní vědou, také v tomto smyslu vážně přistupuje k velkým časovým otázkám současnosti, a že to míní vážně s morální otázkou a výchovou morálního člověka.